

УДК 021.4(477-22)

Оксана Васюк,
доцент кафедри педагогіки НУБіП України,
кандидат педагогічних наук

Бібліотека як один із суб'єктів соціально-педагогічної роботи на селі

Проаналізовано діяльність бібліотеки як одного із суб'єктів соціально-педагогічної роботи в сільській місцевості, її взаємодію із сільським Центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, клубом, соціальними педагогами/працівниками, їхні завдання, напрями роботи, групи клієнтів, види допомоги.

Ключові слова: бібліотека, соціальний педагог, соціальний працівник, сільський Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, соціально-педагогічна діяльність, сільська соціальна сфера, суб'єкти соціально-педагогічної діяльності.

Нині село розуміється як єдиний соціально-економічний, територіальний комплекс, який включає в себе сільське населення, сукупність суспільних відносин, пов'язаних із його життєдіяльністю, а також територію та матеріальні об'єкти, які розміщені у цій місцевості [7, с. 8]. Відмінності, які існують у соціально-економічному становищі сільських і міських жителів, безпосередньо впливають на діяльність суб'єктів соціально-педагогічної роботи на селі.

Нині до особливостей сільського мікросоціуму відносять консервативність, меншу готовність до змін, відкритість та стійкість побуту тощо. На селі й дотепер частково зберігаються історично сформовані підходи до виховання дітей, ставлення людей, ведення побуту. Однак зміщення морально-етичних цінностей у бік всюдозволеності й безвідповідальності, зміна ставлення до школи, бібліотеки як осередку культури погіршує соціалізацію дітей, школярів та молоді, діяльність інститутів виховання на селі [15, с. 26].

Причинами появи недоліків і проблем соціально-педагогічної роботи в сільському соціумі, таких, як дезінтегрованість і слабкість соціальних інститутів, невизначеність функціональних обов'язків соціальних педагогів і працівників стають, в першу чергу, недооцінка ролі суб'єктів соціально-педагогічної роботи на селі, у тому числі й бібліотек, про необхідність збереження яких наголошувалось на парламентських слуханнях у Комітеті Верховної Ради України з питань культури та духовності на тему "Розвиток сільських бібліотек як інформаційних і культурних центрів", адже у своїй більшості вони залишаються єдиними культурно-інформаційними закладами у сільській місцевості [7].

Соціально-педагогічні проблеми села розкриті у дисертаційних дослідженнях В. Гайдаржі (обґрунтування педагогічних умов удосконалення діяльності клубних закладів) [1]; В. Ферштей (вивчення процесу виховання гармонійної особистості в умовах сільського навчально-виховного комплексу) [12]; Ю. Ключко і П. Кліш (вивчення проблем соціального виховання на селі) [3; 4] та інших.

Цінними у нашому випадку є дослідження, що стосуються таких важливих проблем, як підготовка студентів педагогічних спеціальностей до соціально-педагогічної діяльності в умовах сільської місцевості. До них ми відносимо дисертації О. Межирицького [6], Л. Ядвіришич [15], монографію О. Максимової та О. Чернової [5].

Найґрунтовнішими у ракурсі нашого дослідження вважаємо колективну працю білоруських вчених під керівництвом М. Гур'янової (навчальний посібник з підготовки соціальних педагогів для села) [2] та "Методичні рекомендації для соціальних працівників сільських та селищних центрів СССДМ" [7]. Аналіз названих джерел дає нам можливість визначити головні суб'єкти соціально-педагогічної діяльності на селі та розкрити їхні основні напрями.

Нині основними проблемами сільських жителів є: безробіття; погане транспортне сполучення; незадовільна організація дозвілля й медичного обслуговування, водопостачання, газопостачання; низький рівень побутового обслуговування; постачання палива та опалення. Потребує поліпшення робота шкіл та дошкільних закладів. У ряді населених пунктів дошкільні заклади не працюють, закриваються початкові класи загальноосвітньої школи через відсутність учнів, бракує автобусів для доставляння учнів у сусідні села, де школи ще функціонують. Всі ці причини, у свою чергу, спричинюють появу різного роду негативних асоціальних явищ: пияцтво, наркоманія тощо. Ситуацію ускладнює різке погіршення здоров'я населення України, яке пов'язують, у першу чергу, із аварією на Чорнобильській АЕС, безгосподарською діяльністю, неякісним харчуванням. Смертність на селі перевищує народжуваність.

Не останню роль у матеріальному становищі сільських жителів відіграв занепад колгоспно-господарських відносин, що склалися у минулому столітті, місцевого виробництва харчів та різного роду товарів вжитку, сфери обслуговування і дозвілля, охорони здоров'я тощо. Все це призвело до зменшення робочих місць, а як наслідок — до міграції сільського населення у великі міста, що помітно погіршує формування структури села за основними віковими групами, перспективи збереження не лише демографічного, а й трудових потенціалів сільської місцевості як значущої складової національного "людського капіталу".

Зміни, що відбулися у змісті соціального середовища села, безпосередньо впливають на формування особистості дитини, підлітка, юнака. Природно, що у педагогічних дослідженнях щодо цієї проблеми й оцінки виховних можливостей сільського соціуму серед завдань соціальної педагогіки села називають необхідність відновлення виховної функції сільського співтовариства і зміцнення виховної функції сільської сім'ї [2, с. 119].

Виокремлюють три основні напрями стратегії соціальної роботи у сільській місцевості:

- перший — основні заходи (політика сприяння соціальній роботі на селі), створення сприятливих умов (соціальні умови щодо можливостей сільської громади), співпраця сільських інституцій (профілактика шкідливих звичок);
- другий — діяльність соціального працівника із вирішення соціальних проблем життя на конкретних робочих місцях;
- третій — безпосередня робота з особистістю та її найближчим оточенням — сім'єю і ровесниками [7].

Суб'єкти соціальної роботи — це державні, громадські організації, фізичні особи, що реалізують соціальну політику та надають соціальну допомогу різним категоріям населення. Об'єкти соціальної роботи — окремі особи чи соціальні групи, які потребують допомоги та підтримки в процесі їх соціалізації. Об'єктом соціальної роботи в її широкому розумінні є всі громадяни [11].

Нині головним органом, що здійснює координацію соціально-педагогічної роботи на селі, є сільський Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, що прийшов на зміну мобільним консультаційним пунктам. Центри уможливають розширення кола соціальних послуг для дітей та молоді, молодих сімей. Вони є соціальними закладами, уповноваженими державою здійснювати соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю відповідно до Закону України "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю". Метою їх роботи є надання психологічних, соціально-педагогічних, медичних, економічних, інформаційних, юридичних та інших соціальних послуг, яких потребує сільська молодь. Вони покликані забезпечувати організацію та проведення соціального обслуговування, соціального супроводу та патронажу, соціальної профілактики й реабілітації. Одним із важливих напрямів діяльності ЦСССДМ є залучення сільської громади до проведення роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, підтримка та розвиток волонтерського руху [7; 13].

Діяльність ЦСССДМ регламентують такі основні нормативно-правові документи: Закони України від 21.06.2001 р. № 2558-111 "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю", від 07.03.2002 р. № 3109-111 "Про внесення змін до деяких Законів України", від 19.06.2003 р. № 966-IV "Про соціальні послуги"; Указ Президента України від 23.06.2001 р. № 467/2001 "Про додаткові заходи щодо вдосконалення соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями"; Постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2001 р. № 1291 "Про розвиток центрів соціальних служб для молоді"; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 № 900-р "Про віднесення посад працівників Українського державного Центру соціальних служб для молоді Мінмолодьспорту до відповідних категорій посад державних службовців"; Національні програми "Діти України" на період до 2005 р.; Комплексна програма профілактики злочинності на 2001—2005 рр.; Національна програма "Репродуктивне здоров'я 2001—2005"; Програма "Українська родина"; Державна програма запобігання дитячій бездоглядності на 2003—2005 рр.; Національна програма забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, допомога та лікування ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2004—2008 рр.; Загальнодержавна програма підтримки молоді на 2004—2008 рр. [13, с. 3].

Селищний/сільський центр, що має статус юридичної особи, створюється рішенням селищної/сільської ради і здійснює свою діяльність відповідно до Положення про селищний/сільський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та

молоді, що затверджується селищною/сільською радою за погодженням з районним (обласним) центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [7, с. 83, 84].

ЦСССДМ безпосередньо скеровують діяльність громади (родичі, сусіди, активісти, громадські представники); позанавчальні заклади (клуби, громадські об'єднання); навчальні заклади різних типів (загальноосвітні школи, вищі навчальні заклади, професійні навчальні заклади); служби різного спрямування (соціальні служби для молоді різних рівнів; лікарні, амбулаторії, бібліотеки). У районі, як правило, існують служба у справах неповнолітніх, опікунська рада, відділ юстиції, центр зайнятості, що залучаються до розв'язання соціально-педагогічних проблем села [7, с. 18].

У своїй діяльності ЦСССДМ керуються такими принципами: законність, дотримання і захист прав людини, доступність, конфіденційність, відповідальність за дотримання етичних та правових норм, добровільність у прийнятті допомоги [13, с. 7].

Напрямами діяльності фахівців сільських/селищних ЦСССДМ є: організація допомоги молоді, надання соціальних послуг молоді (соціально-економічні, інформаційні, соціально-педагогічні); організація дозвілля молоді, масових заходів (свята, конкурси, розваги, тематичні дискотеки, спортивні змагання); профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі, робота мобільного консультаційного пункту; пропаганда здорового способу життя; участь у роботі опікунської ради, служби у справах неповнолітніх; робота з дітьми, сім'ями, молоддю; створення банку даних (паспортизація) пільгових й інших категорій молоді, неблагополучних сімей; підтримка волонтерської діяльності; співпраця зі школою; профорієнтаційна робота з молодими людьми [7, с. 92].

Нині ЦСССДМ на селі представлені однією посадою соціального працівника, який активно співпрацює з культурно-дозвіллевим комплексом (сільський клуб, бібліотека, школа, спортивні заклади). Голова сільської (селищної) ради скоординує спільні дії різних структур та організацію соціальної роботи у сільській громаді. Варто додати, що соціальний педагог/працівник на селі, окрім вирішення соціально-педагогічних проблем дітей, підлітків й молоді, переймається розв'язанням різного роду ситуацій людей будь-якого віку. Отже, клієнтами обштинного соціального педагога є: дошкільнята, школярі, молодь, доросле населення, літні люди.

Обштинний (сільський) соціальний педагог або соціальний працівник — це фахівець вищої кваліфікації й широкого профілю, який спеціалізується на здійсненні різносторонньої допомоги сільським мешканцям. Його клієнтами є все населення певного села або селища. Він володіє великим життєвим досвідом, професійною майстерністю й користується авторитетом серед односельчан. Бажано, щоб це був місцевий житель, який добре знає традиції, специфіку, спосіб життя, психологію сільських мешканців [14].

Як стверджує М. Гур'янова, серед функцій, які виконує соціальний педагог/працівник на селі, домінує організаторська і освітньо-виховна [2, с. 78]. Українські дослідники І. Козубовська та І. Мигович терміном "спеціаліст соціальної роботи" об'єднують соціальних працівників і соціальних педагогів. Соціальний педагог — фахівець навчальних закладів різних типів і видів, який бере участь і відповідає за організацію у класі, групі тощо виховної роботи, що спрямована на формування загальної культури молоді, адаптації особистості до життя у суспільстві. Соціальний працівник — посередник у різних сферах соціальної допомоги сім'ї, окремим її членам, групам людей, у тому числі дітям, молоді,

людям похилого віку, інвалідам і хворим, а також в усіх видах загальної соціальної підтримки населення [9].

О. Межирицький стверджує, що на тлі загальної теоретичної, навчально-виховної й практичної проблематики автори співвідносять такі види суспільної діяльності, як соціальна робота й соціально-педагогічна діяльність, теорія соціальної роботи й соціальної педагогіки. Тенденція збігу змісту соціальної роботи й соціально-педагогічної діяльності наявна практично в усіх країнах, у найрізноманітніших соціокультурних умовах [6]. Подібної думки дотримується П. Шептенко, яка переконана, що розподіл сфер діяльності соціальних служб на соціально-педагогічну і соціальну роботу нині втратив свою значимість [14].

Отже, надалі й ми у цьому дослідженні будемо дотримуватися думки, що соціально-педагогічна діяльність тісно переплітається з соціальною роботою, обидві є поліфункціональними.

Основними напрямками роботи сільського соціального педагога/працівника є: організація дозвілля молоді, дітей, проведення масових заходів; профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі; пропаганда здорового способу життя серед дітей, підлітків, молоді; співпраця зі школою, бібліотекою; допомога молодим сім'ям у отриманні кредиту; профілактика ВІЛ/СНІД; виховання молоді [7].

Реалізація деяких із цих заходів (організація дозвілля молоді, дітей, проведення масових заходів, профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі, пропаганда здорового способу життя серед дітей, підлітків, молоді, їхнє виховання) можлива лише у тісній співпраці із сільською бібліотекою — одним із провідних суб'єктів соціально-педагогічної роботи на селі. Однак сільські книгозбірні нині переживають не найкращі часи: скорочується їхня мережа, спостерігаються суттєві затримки з поповненням бібліотечних фондів, доставлянням періодики, оновленням їхньої матеріально-технічної бази [7].

Однак навіть у таких складних умовах сільська бібліотека, як наголошується у рішенні Комітету Верховної Ради з питань культури і духовності, прийнятому на слуханнях на тему "Розвиток сільських бібліотек як інформаційних і культурних центрів", є територією духовності та знань, першим помічником в освіті, професійному становленні, організації дозвілля населення, наданні унікальних можливостей широкого користування українськими та світовими інформаційними ресурсами, нагромадженими бібліотеками України та інших країн [8].

Взявши за критерій класифікації вік суб'єктів соціально-педагогічної діяльності, дослідники виокремлюють такі напрями роботи соціального педагога/працівника на селі:

- для першої вікової групи — робота з учнівською та студентською молоддю й створення умов для корисної зайнятості, спрямування на цільове навчання;
- для другої та третьої вікової групи — проблеми працевлаштування, корисної зайнятості молоді, створення сім'ї [7].

До напрямів соціальної роботи сільського соціального педагога/працівника, на наш погляд, варто віднести: розв'язання індивідуальних, сімейних, різного роду організаційних проблем (слабке фізичне здоров'я, безпорадність, самотність, жорстоке ставлення, пригнічений стан, непривабливість, соціальна ізоляція, збідніння, проблеми біженців, бездомних); вирішення соціально-екологічних проблем (охорона довкілля, екологічні катастрофи тощо); урегулювання соціально-економічних проблем; упорядкування проблем соціальної стратифікації — соціального розшарування населення; боротьбу проти проблем соціальної патології (зло-

чинність, наркоманія, проституція, суїцид, СНІД); з'ясування проблем, пов'язаних зі світосприйняттям людини (соціальні забобони, поява аморальних цінностей); вирішення проблем комунікабельності; розв'язання проблем взаємодієносин сільського населення із місцевою владою.

У розв'язанні різного роду соціальних проблем села соціальний педагог взаємодіє з головою сільської (селищної) ради, інспектором у справах неповнолітніх, соціальними працівниками, вихователями дошкільної установи, психологом, соціальним педагогом по роботі з дітьми (якщо такий є), медичним працівником, працівниками комунального господарства, шкільним соціальним педагогом, соціальним педагогом культурного дозвілля, юристом, шкільними вчителями, бібліотекарями, працівниками культури і спорту, дільничним інспектором, фахівцями господарства тощо [2, с. 74].

Сільські/селищні ЦСССДМ забезпечують соціальний супровід таких об'єктів соціально-педагогічної діяльності, як:

- різні категорії сімей, які знаходяться у кризовому стані (неблагополучні, малозабезпечені, багатодітні, неповні, молоді), а також молодь й неповнолітні, які повернулися з місць позбавлення волі;
- діти та молодь соціально незахищених категорій: діти-сироти, інваліди, діти з неблагополучних сімей й інші категорії соціально незахищених верств населення;
- молодь (індивідуальна та групова робота) — підтримка волонтерського руху;
- діти, сім'ї, молодь, молоді сім'ї — організація діяльності служби "Родинний дім" [7].

У літературі знаходимо детальнішу класифікацію клієнтів центрів соціальних служб для молоді:

- прийомні сім'ї; дитячі будинки сімейного типу; сім'ї, які опинилися в складних життєвих обставинах; багатодітні сім'ї; сім'ї, в яких батьки інваліди або виховують дитину-інваліда;
- діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; безпритульні та бездоглядні діти; діти з функціональними обмеженнями; діти, які зазнали насильства у сім'ї; ВІЛ-інфіковані; неповнолітні, які відбувають чи відбули покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний строк; умовно засуджені неповнолітні;
- молодь з функціональними обмеженнями; ВІЛ-інфікована молодь; молодь, яка відбуває чи відбула покарання у вигляді обмеження волі на певний строк; молоді жінки, які зазнали насилля чи стали жертвами торгівлі; молоді матері, які мають намір відмовитися від народженої дитини [13, с. 6].

Отже, соціально-педагогічна діяльність тісно переплітається з соціальною роботою й розподіл діяльності на соціально-педагогічну та соціальну нині утратив свій сенс.

Головним органом, що здійснює нині соціально-педагогічну роботу на селі, є сільський Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, діяльність якого регламентують відповідні нормативно-правові документи. У своїй діяльності ЦСССДМ керується певними принципами. Нині у нього чітко окреслені завдання, напрями роботи, групи клієнтів, види допомоги тощо.

У розв'язанні різного роду соціальних проблем села соціальний педагог взаємодіє з іншими суб'єктами соціально-педагогічної діяльності на селі, насамперед школи й бібліотек, роль яких, зазначив у вступі на вже названих парла-

ментських слуханнях заступник голови Верховної Ради України Микола Томенко, важко недооцінити, і злочином було б втратити цю мережу, на базі якої можна здійснювати багато корисних заходів, наприклад, перепідготовку місцевих кадрів [7]. Від себе додамо, що ведення соціально-педагогічної роботи у сільській місцевості має здійснювати фахівець високої кваліфікації, оскільки ЦСССДМ нині на селі представлені, як правило, однією посадою соціального працівника (педагога). А той мусить працювати за всіма напрямками роботи та з усіма категоріями клієнтів, що вимагає високого професіоналізму.

Проведене дослідження не претендує на вичерпне висвітлення зазначеної проблеми. Перспективним напрямом подальшого наукового пошуку є аналіз підготовки соціальних педагогів/працівників до роботи у громаді у зарубіжних країнах, використання досвіду щодо поєднання зусиль соціальних працівників та бібліотечних фахівців як суб'єктів соціально-педагогічної роботи на селі.

Список використаної літератури

1. *Гайдаржі В. Ф.* Педагогічні умови удосконалення діяльності клубних установ з професійної орієнтації старшокласників сільських шкіл : дис. ... канд. пед. наук / Василь Федорович Гайдаржі ; Київ/ ін-т культури. — К., 1995. — 139 с.
2. *Гурьянова М. П.* Сельская школа и социальная педагогика : пособие для педагогов / М. П. Гурьянова. — Минск : Амалфея, 1995. — 448 с.
3. *Кліш П. А.* Соціальне виховання підлітків у мікросоціумі : дис. ... канд. пед. наук / Петро Аристархович Кліш ; Укр. центр світоглядної освіти молоді при Луц. пед. ін-ті ім. Лесі Українки, Луц. пед. ін-т ім. Лесі Українки. — Луцьк, 1993. — 159 с.
4. *Ключко Ю. М.* Шляхи організації соціально-орієнтованого спілкування молоді в процесі функціонування педагогічної системи "клуб — бібліотека" : дис. ... канд. пед. наук / Юлія Миколаївна Ключко ; Київ. держ. ун-т культури і мистецтв. — К., 1998. — 205 с.
5. *Максимова О. Г.* Подготовка будущих учителей к выполнению профессионально обусловленных социальных функций : монография / О. Г. Максимова, О. В. Чернова — Чебоксары : ЧГПУ, 2001. — 154 с.
6. *Межирицький О. Я.* Підготовка студентів до соціально-педагогічної діяльності в умовах сільської місцевості : дис. ... канд. пед. наук / Олександр Якович Межирицький ; Луган. нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. — Луганськ, 2003. — 215 с.
7. *Методичні рекомендації для соціальних працівників сільських та селищних центрів ССССДМ / [Комарова Н. М. та ін.] ; Держ. соц. служба для сім'ї, дітей та молоді, Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді. — К. : ДСССДМ, 2005. — 176 с.*
8. *Перспективи розвитку сільських бібліотек як інформаційних і культурних центрів* було обговорено під час слухань у Комітеті з питань культури і духовності // Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. — Режим доступу: http://portal.rada.gov.ua/control/uk/publish/article/news_left?art_id=257681&cat_id=37486. — Назва з екрана.
9. *Понятійно-термінологічний словник з соціальної роботи / Ужгор. нац. ун-т ; [за ред. І. В. Козубовської, І. І. Миговича ; уклад. І. В. Козубовська]. — Ужгород : Мистецька лінія, 2001. — 152 с.*
10. *Слухання у Комітеті Верховної Ради України з питань культури і духовності, 18.05.2011 р. (19.05.2011) // Українська бібліотечна асоціація. — Режим доступу: http://ula.org.ua/index.php?id=ingle&tx_ttnews%5Btt_news%5D=59&cHash=d26ecbb8b03b18095b1d9cf694c8bdf6. — Назва з екрана.*
11. *Соціальна робота в Україні / за ред. І. Д. Звервєвої, Г. М. Лактіонової. — К. : Наук. світ, 2003. — 233 с.*
12. *Ферштей В. В.* Виховання гармонійної особи в умовах сільського навчально-виховного комплексу : дис. ... канд. пед. наук / Василь Васильович Ферштей ; Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. — Львів, 1997. — 291 с.
13. *Центри соціальних служб для молоді в Україні / Державний центр соціальних служб для молоді, Міністерство України у справах сім'ї, дітей та молоді. — К. : [б. в.], 2004. — 28 с.*
14. *Шептенко П. А.* Введение в специальность "Социальный педагог" : учеб. пособие / Полина Андреевна Шептенко. — М. : Флинта, 2008. — 155 с.
15. *Ядвиршис Л. А.* Профессиональная подготовка учителя к социально-педагогической деятельности : дис. ... канд. пед. наук / Людмила Анатольевна Ядвиршис ; Брян. гос. пед. ун-т им. И. Г. Петровского. — Брянск, 2001. — 221 с.

Проанализированы субъекты социально-педагогической работы в сельской местности (сельский Центр социальных служб для семьи, детей и молодежи, социальный педагог/работник, библиотека, клуб и др.), их задания, направления работы, группы клиентов, виды помощи.

The subjects of social and pedagogic work at village (village Centre of social services for families, children and youth, social pedagogue/worker, library, club etc.), and tasks, directions of work, groups of clients, kinds of help thereof are analyzed.

Надійшла в редакцію 6 квітня 2011 року